

Nõiaprotsesse Pärnu Maakohtu Arhiivist kuni 1642

Villem Uuspuu

Rikkalikku materjali eestlaste usulise arusaamise ja arenemise kohta pakuvad säilinud nõiaprotsesside protokollid. Ühtlasi kerkib neis esile tükike kodumaa ajalugu ja mõndagi 17. sajandi vaimulule iseloomulikku. Senini on käsitlust leidnud peamiselt omaaegsel Eestimaal aset leidnud nõiaprotsessid. Käesolev kirjutus pakub allikalist materjali peamiselt Liivimaal aset leidnud nõiaprotsesside kohta. Esitan protsessesest kokkuvõtteid, püüdes esile tõsta iseloomulikku ja omapärast. Huvitavam ja rikkalikum arhiiv on nende küsimuste valgustamisel Pärnu Maakohtu Arhiiv (= PrnMKA).

I

1633. a. 14. veebruaril on Pärnu Maakohtu istung Pärnus. Kohtu koosseisu kuuluvad maakohtunik Friedrich König, Magnus Wolfeldt, Meinert Dittmer, Peter Grohtt, Helmich Grieff ja Jürgen Bremen. Kaebajad on Kalle Matz ja Kusala Mathis, kaebealune Tönies'e naine Gret.

Kalle Matz süüdistab kaebealust, et viimane nõidunud tema õllega haigeks. Ta teinud sulasele pulmad, milleks olnud ka saunas kaks tundi õlut. Keegi õlle tooja leidnud kaebealuse õlle juurest. Kui kaebaja esimesena toodud õlut joonud, öelnud Gret, et sinul pole enam eluajal maad vaja. Kolmandal päeval haigestunud kaebaja, käed ja jalad jäänud haigeks, sees olnud halb tunne ja pole ka magada saanud.

Kusala Mathis süüdistab kaebealust lapse surnuksnõidumises. Kaebealune andnud tema kolmeaastasele pojale tüki leiba, mille laps ära söönud. Samal ööl paistetanud laps ja surnud 14 päeva enne jaanipäeva. Kaebaja naine ähvardanud nõida, öeldes, et nõid on tema lapse haigeks nõidunud. Kaebealune proovinud sellepeale last tervendada, pole aga suutnud.

Kaebealune eitab nõidust. Proovinud küll last tervendada, polevat suutnud aga head ega halba teha. Kohus palub kaebajatel

oma tõendusi kinnitada. Selleks kaebajad annavad üles rea tunnistajaid, kelle kohaletoimetamiseni kaebealune paigutatakse vanglasse. Samal päeval antakse kaebealusele vanglas rohtu, kuna tal kaelast välja roninud maosarnane uss (*ein Wurmb einer Schlangen gleich*). Kuuendal märtsil toimub tunnistajate ülekuulamine.

Wilhelm Szörtz ütleb, et kaebealune tervendas tema naise. Ka öelnud ta, et Kalle Matz künnab nüüd kahe paari härgadega, tuleval aastal ei pea ta enam kündma. Hiljem olevat ta Matzile pulmas olles nõidunud maod sisse. Ta puhunud õllekibule ja andnud siis sellest Matzile juua. Keegi tunnistaja ütleb, et kaebealune suurus-tanud, kui ta kohtusse satub, ei sünni talle seni midagi, kuni ta silmad on avatud. Teine tunnistaja ütleb, et Gret läinud jaaniööl välja. Järgmisel hommikul peale seda leidnud tunnistaja oma piimapüttidest lehma sabakarvu. Kaebealune ütleb, et ta istunud öösel kivil ja nutnud. Kolmas tunnistaja ütleb, et kaebealune lubanud kedagi tervendada. Viimaks tunnistab Gret, et võib head teha "Maria-palve ja õnnistusega". Ta võib aidata rasedaid ja lapsi.

Enne piinamist (*auf die Tortur kommen*) tunnistab kaebealune veel, et Szörtz käskinud Kalle Matzi õllega nõiduda, öeldes, et "õigus" talle ikka midagi ei tee. Ta teinud Szörtzi õpetuse järele vihast Matzi naise vastu.

Nüüd pannakse kohtus Szörtz ja kaebealune "silm silma vastu". Szörtz küsib kaebealuselt, kas sa ei nõidunud surnuks kaks tüdrukut ja ühe mehe? Ka kaebealune süüdistab Szörtzi nõidumises.

Kaebealust piinatakse (*ein mahl angezogen*). Nüüd tunnistab ta, et Kanti Hansu naine ja mees jooksevad libahunti (*für einen Wolf*) ja Simon'i naine jookseb karu (*einen bähren*). Kui temalt küsitakse, kust ta seda teab, vaikib ta.

7. märtsil kuulatakse Szörtz veel kord üle (*examiniret*) ja küsitakse, kas ta jääb oma tunnistuse juurde. Siis seatakse ta kaebealusega veel vastamisi, millest tekib jälle vastastikune süüdistamine. Szörtz ütleb, et kaebealune viha pärast temale tunnistab.

Otsus: Kuna kaebealune Gret tunnistab, et nõidus õllega Matzile sisse *poggen* ja temale *schlangen in den Leib gezaubert*, ja seda vihast teinud, siis mõistetakse ta elusalt põletamisele (*mit fewer vom leben zum tode gerichtet*). Kolmandal päeval järgnes *execution*. Kuna Szörtzile polnud kaebajaid, siis antakse temale vitsu ja saadetakse maalt välja.¹

II

1640. a. 28. augustil on Pärnu Maakohtu väljasõidu-istung Karksis. Arutusele tuleb härra Johan Krausz'i kaebus oma talupoja Pavel Willapulck'ile, keda süüdistab nõiduses; ta meelitanud alamaid ja tekitanud kahju.

Küsitakse kaebealuselt, kas ta kaebaja juuresolekul teinud terveks kaks härga, kui need olnud peaaegu surnud, tõmmates neid sarvist ja käega silitades üle nende selja?

Kas ta peale seda veel kolm härga terveks tegi ja ütles, et härra, sinu härg peab jääma, teised aga surema? Kaebealune võtab selle omaks ja ütleb, et kui kurat kedagi haigeks teeb, siis võib ta ka jälle aidata. Kui küsitakse, mil viisil kaebealune selliseid haigusi parandab, vastab ta, et võtab soola ja lausub sellele: Jumal, Isa ja Poeg, päästa mu loomad kõigest piinast, vaevast ja haigusest, kuna Sa loomad oled loonud meile kasuks.² Neid sõnu ütleb ta kolm korda ja silitab käega loomi. Siis tervenevad loomad. Neid sõnu tarvitab ta ka Isa, Poja ja Püha Vaimu nimel ja kaheteistkümne apostli nimel inimeste arstimiseks, sääljuures lööb ta risti kolm korda väikese sõrmega, sülgab siis kolm korda soolale, mille haige peab siis vette panema. Siis tuleb vett kolm korda üle pea tõsta ja ära juua. Sõnad õppinud ta kellegilt vanalt mehelt, nimega Zösche, kes temale vastu tulnud metsa vahel Anne kiriku juures. Zöschel olnud ka kurat kaasas, keda ta näinud puu otsas istumas, laps süles. Kurat olnud "saksa moodi" siniseis rõivais. Küsitakse, kas ta on sageli näinud kuradit? Kaebealune vastab, et esimene kord näinud kuradit Anne kiriku juures, teine kord oma hernepõllul, kolmas kord metsas marjul käies, neljas kord rabas, viies kord jälle metsas ja kuues kord oma talus. Viimane kord käskinud kurat temal endaga kaasa tulla ja lubanud näidata, kui palju inimesi ta maailmast saanud. Tema pole aga läinud. Kurat öelnud, et küll sa mulle veel järgned. Seitsmendal korral näinud ta jälle kuradit talus, kaheksandal korral mäel ja üheksandal korral tulnud ta tallu ja võtnud temalt vasika. Kümnendal korral näinud ta, kuidas kurat võtnud ema sülest tema lapse, kes alles oli ristimata ja poolteist nädalat vana. Laps surnud selle järele. Kaebealune ütleb, et ta kuradiga lepingus pole. Paluda ta aga ei oska. Kuradiga on ta ühenduses ajast, kui see ilmus temale kiriku juures. Küsimusele, kas ta kurja on teinud, vastab kaebealune, et andnud kuradile oma kaks

kolme nädala vanust poega, kelle eest ta saanud 20 taalrit. Kui ta selle raha kätte võtnud, muutunud see aga söeks. Ka andnud ta kuradile oma kolm hobust, kuna võõraid pole saanud. See sündinud jaaniööl mäel, kus teda hästi vastu võetud söögi ja joogiga. Ütleb, et ta tunneb ka teisi nõidu. Kiewase Hen olevat nõid, kes palju paha teeb. Ta nõidunud sõnadega Tyro Januse lapse ja andnud kuradile. Ka nõidunud ta Kieke Henu lapse ja teinud jälle terveks. Samuti nõidunud ta von Schlippenbachi veised, terve küla veised ja Kiekse Hanszu naise, et see jala murraks. Ta tahtnud ka von Schlippenbachilt elu võtta, pole aga saanud. Kiewase Henn³ öelnud seda ise temale. Edasi tunnistab kaebealune, et Kiwy Hansz ja Norrekatz Matz oskavat ka lausuda ja soola puhuda.

Kaebealuselt küsitakse, mis ta "meistri" nimi ja kuidas ta välja näeb? Ütleb, et kuradil on jalad nagu kukel ja suured silmad. Tema nimi olla "Heiliger Pater". Lõpuks lubab oma sõnadest ja soolapuhumisest loobuda ja Jumala poole pöörduda.

Otsus: Kuna kaebealune vabatahtlikult end tunnistab süüdi nõidumises, kuradiga ühenduses olemises, lastele ja loomadele kahju tegemises, siis mõistetakse ta surma tulega põletamise läbi. Otsus saadetakse õuekohtule kinnitamiseks.⁴

III

1640. a. 29. augustil on Pärnu Maakohtu väljasõidu-istung Karksis. Willapulck Pavel'i tunnistuse alusel tuuakse kohtusse Kiewase Hen, keda süüdistatakse kogu küla ja von Schlippenbachi veiste surnuks nõidumises.

Kuna kaebealune salgab, ähvardatakse teda veeprooviga (*mit der Wasserprob gedreucket*), mis aga ei anna tulemusi. Sellepääle kuulatakse üle uuesti Willapulck Pavel, kes jääb oma süüdistuse juurde.

Vahid, kes Kiewase Hen'u vangistanud ja siia toonud, ütlevad, et kaebealune võtnud teel taskust kivi ja selle alla neelanud. Hen ütleb, et see olnud leib. Timukas otsib ta taskud läbi ja leiab sealt ühe kivi ja raha. Kaebealune ütleb, et tarvitab neid tule löömiseks.

Võetakse ette veeproov (*auffs Wasser werffen lassen*), mille juures kaebealune jääb veele ujuma. Kuna ta aga ka selle järele salgab, seatakse ta "silm silma vastu" Willapulck Paveliga, kes süüdis-

Villem Uuspuul

tust kordab. Lisab veel juurde, et kaebealune Tyro Hanszo lapse ristsetel nõidunud Hilper Jack'u, nii et see verd süljanud. Hiljem teinud ta tema jälle terveks. Ka olla ta jaaniöölnud sinisel mäel (*blauen Berge*). Ta soovitab kaebealusel kõik üles tunnistada ja end mitte piinata lasta. Kaebealune vaidleb enne vastu, tunnistab aga siis, et kurat õpetanud temale sõnad: *Ponnase kiewy nelly tee arro*.⁵ Nende sõnade mõju katsetanud ta esite oma loomade juures, millest temal surnud kaks looma. Siis nõidunud ka von Schlippenbachi loomad. Küsitakse, kus kurat teda õpetas ja kui tihti temaga koos viibinud? Ütleb, et metsas, teinekord näinud kuradit ka järvel paadiga sõites. Kas ta võib terveks teha von Schlippenbachi haiged loomad? Kui lahti saab, lubab samade sõnadega terveks teha. Tunnistab ka viimaks, et nõidunud surnuks Kieckse Henu lapse. Andnud ka kuradile oma ristimata kaheaastase tütre. Ka nõidunud ta Nossy Henu kaks last. Nossy Henn andnud ise oma kolmeaastase ristimata tütre kuradile, selle sinisele mäele viies. Kaebealune käinud igal jaaniöölnud sinisel mäel, kus kurat teda hästi vastu võtnud. Säälnud palju süüa ja juua ja üldse väga lõbus. Willapulck Pavel olnud säälnud "isanda" köögimeister (*Küchenmeister*). Ta viinud jaaniöölnud Püha Jacobile vasika, mille ta Schlippenbachilt võtnud. Selle eest tänatud teda ja kästnud teinekord veel tuua. Kirikusse ei võivat ta aga minna, ei saavat siis enam "isandat" teenida. Ütleb, et Nossi Henn oskab sama, mis temagi. Ta varastanud von Schlippenbachi aidast vilja ja viinud selle koos nõiutud härjaga mäele. Nimelt olla nii, et neid mäele muidu vastu ei võeta, kui nad midagi kaasa ei too. Ka Putneck Lobbina ja Leppit Mart olla nõiad.

Otsus: Nõidumise ja kuradiga ühenduses olemise eest mõistetakse kaebealune surma tule läbi. Otsus saadetakse õuekohutule.⁶

IV

1640. a. 30. augustil jätkub Pärnu Maakohtu istung Karksis. Arutusele tuleb Wolmer von Schlippenbachi talupoja Nossy Henu vastu tõstetud kaebus hukkamõistetud nõia Kiewase Henu tunnistuse põhjal. Kaebealusele esitatakse Kiewase Henu tunnistusi, mida see aga omaks ei võta. Siis ähvardatakse kaebealust veeprooviga. Kui aga ka ähvardus ei aita, visatakse kaebealune vette, mille juures ta jääb veele ujuma ka siis, kui teda latiga tõugatakse. Kui ka

see ei mõju, seatakse kaebealune vastamisi Kiewase Hennuga, kes süüdistust kordab. Sellejärele ähvardatakse kaebealust piinamisega. Nüüd tunnistab ta, et oskab head teha sõnadega, milliseid õpetanud temale keegi vanamees. Sõnad on järgmised: Sina kuri vaim, tagane sellest Kristuse inimesest (*Du böser Geist, weiche wegk, von diesen Christus Menschen*), sellejärele lausub ta sõnad: *Lebey Ohö, Kiroh Kircko, Sura. Altare, Kusnett, Suret Meeset, peeatekse.*⁷ Õeldakse kaebealusele, et need sõnad on kurjad ja tulevad kuradilt, kuna neid keegi ei mõista. Manitsetakse kaebealust tunnistada, mis ta nende sõnadega kurja on teinud.

Kaebealune ütleb, et aidanud ainult haigeid. Kuna Kiewase Henn jääb oma tunnistuse juurde ja kaebealune ei taha tunnistada, siis võetakse ette piinamine. Ühe korra pingutamise järele palub ta end lahti lasta ja lubab kõik tunnistada. Kui teda lahti lastakse, tunnistab et nõidunud Kiewase Hennu lapsed ja viinud kuradile, sellepärast et Henn temalt maa võtnud. Ka varastanud ta mõisahärralt ja mõnelt talupojalt vilja ja viinud selle koos härjaga, mida enne nõidunud, sinisele mäele oma "isandale". Teab ka sõnu, millega kurja saab teha, mis kõlavad nii: *tulle Minna Keick, tullo. mea Ikkamisz woib, alle, Sulle keib. Minno pewia.*⁸ Kui sellejärele võtta kolm rukkipead ja nendel õied ära murda, siis piisab sellest kurja tegemiseks.

Kui küsitakse, kuidas kaebealune pääsenud mõisahärra aita, vastab see, et kurat andnud talle selleks võtme, mille jälle sinisel mäel ära võtnud. Kas ta nüüd võib ka kurja teha? Vastab, ei, kuna ta seisab kohtu ees. Edasi jutustab kaebealune, et nigulapäeval olla kurat põrgust väljas. Esimene kord rääkinud kurat temaga Paistu surnuaial. Mida kurat seal temale ütles, ei tunnista, kuna ta niigi teenib ajaliku karistuse. Edasi jutustab kaebealune, et ta läinud koos Kiewase Hennuga mäele ja viinud kaasa vasika, et mitte saada "isanda" vihaaluseks. Ütleb, et olnud ka libahunt. Kui ta hundi naha ümber pannud, muutunud hundiks ja teinud palju kahju. Kurat kutsunud teda tihti mäele ja käskinud härra Schlippenbachile kahju teha, mida ta aga pole teinud.

Teatab kohtule teisi nõidu ja palub armu, lubades mitte enam nõiduda. Nüüd teinud ta seda teiste meelitusel.

Otsus: Kuradiga ühenduses olemise, nõiduse läbi kahju tekitamise, varguse ja varastatud asjade sinisele mäele viimise eest mõistetakse kaebealune tulesurma.⁹

V

1636. a. 27. septembril on Krahvliku Linnusekohtu istung Pärnus. Arutusele tuleb Fromhold Leps'i kirjalik kaebus Andrese naise Rohttzi Beahtt'i vastu, milles süüdistab kaebelust oma naise haigeks nõidumises.

Kaebaja teatab kirjas järgmist: Minu ja minu laste äraolekul tuli kaebelune pühapäeva hommikul mõisa ja tahtis ilma küsimita minna mõisaproua juurde. Kui toatüdruk temalt põhjusi küsinud, öelnud ta, et viib prouale maasikaid. Kui aga proua toodud maasikaid söi, jäi ta haigeks, kannatas aastaid mürgitust ja suri. Kui levis kuulujutt, et kaebelune on selles süüdi, vangistati ta. Süütuse tõendamiseks pidi ta kolm korda ümber surnu käima, oma käe surnu kohale panema ja ütleva: kui ma olen surmas süüdi, andku Jumal mingi märk. Kaebelune ei tahtnud seda teha, vaid ütles, et proua temale andestab. Siis tuli ka Rohtzi Andres üksi ja ütles, et Jumal andestab mõlemale naisele. Kui Andrest nõidumises süüdistati, ütles see, et võib mõnda tervendada ja hädast aidata. Palun kohut mõlemaid karistada, kuna talupojad austavad mõlemaid kui ebajumalaid (*Abgott*), kes oma kunsti ja õnnistuse läbi teisi palju aitavad. Minu majale toovad nad aga palju kurja; ühel päeval suri hobune, teisel päeval kolm paari härgi, ka nägid minu teenijad naise eluruumis tonti, kes sealt läks talli. Palun süüdlasi mitte karistamata jätta.

Kaebelune eitab süüd. Kohus palub kaebajal oma süüdistust tõendada, milleks viimane saadab kohtusse tunnistajateks Abraami naise Anna Bockmeieri ja oma toatüdruku Else, Läärsi tütre.

Esimene neist tunnistab, et kaebelune toonud hommiku vara marju ja käskinud need prouale anda. Teine tunnistaja ütleb umbes sama. Lossiproua võtnud marjad vastu ja süüdnud, ülejäänud andnud temale. Naisele antud süüa ja juua. Ennem pole ta aga kunagi marju mõisa toonud. Proual paistetanud lõuad, siis kael ja mõni päev enne surma olnud üleni paistes. Peale surma muutunud ta pruuniks ja ajanud verd välja. Vahepeal lisandub tunnistajaid. Härra Matthiasz Stahl kirjeldab, kuidas nad kaebeluse viinud kirikusse ja lahtise kirstu ümber talutades käskinud öelda, kui olen süüdi, anna märki enesest. Kaebelune aga seda ei teinud, vaid öelnud, et proua andestab surma süü, mida ka teised juuresolijad kuulnud. Rohttzi Andres öelnud rootsi keeles, Jumal andesta mõlemale naisele. Ka öelnud ta tunnistajaile, miks nad proua eluajal

sellest ei rääkinud, tema oleks sellele veel abi saanud. Siis nimetanud teised ka teda nõiaks. Tema aga öelnud, et ta pole nõid, vaid tervendab "Meie Isaga" inimesi. Küsitletakse kaebealust. See räägib, et olla marju viinud, kuna sulane selleks õhtu andnud käsu. Laiba juures teinud ta kõik, mida teised nõudnud. Andestust ta pole aga laibalt palunud. Ütleb veel, et tuleb andestust paluda kõigilt inimesilt ja Jumalalt. Ta käinud mehega ühes ja aidanud teda õnnistamisel. Selle järel küsitletakse kaebealuse meest. See tunnistab, et tervendanud Kortti Hansz'u Jumala sõnaga ja apostleid paludes. Kohus küsib, kas kurat olnud sel ajal mõisas, kui ta Hanszu tervendas. Kaebealune ei tea sellest midagi. Tema olnud Kortti Hanszu juures, palunud rootsi keeles kätt Hanszu pea peal hoides. Hansz tervenenu sellest ja tema saanud selle eest ühe šillingi.

Korraldatakse Andresega veeproov kahel korral, mis aga timuka oskamatus tõttu ebaõnnestub.

Otsus: Kuna süü pole tõestatud, vabastatakse kaebealune Beahht, tema mees, kes aga tuntud lausuja, saab kolm paari vitsu ja aetakse krahvkonnast välja.¹⁰

VI

1637. a. 6. juunil on Krahvliku Linnusekohtu istung Pärnus. Kaebajatena esinevad kõrtsmik Petter Wincküla ja talupojad Tamme Laur, Päep Andresz ja veel teised. Kaebealust Rohttzi¹¹ Jürgenit süüdistatakse nõidumises. Petter Winnküll kaebab, et kaebealune nõidunud tema poja haigeks. 14. päeva eest tulnud ta Rittmeister Paleni juurest, kust ta saanud kalu. Rohttzi Jürgen, kes kõrtsis viibinud, palunud ka endale kala praadimiseks, kuna ta selliseid kalu pole süüdnud. Kui kala praetud, annud ta kaebealusele poole kalast, see pomisenud kalale, võtnud tema ümbert kinni ja pakkunud ka temale kala. Kaebaja pole kala tahtnud ja lasknud kaebealusel üksi süüa. See langenud aga peale kala söömist maha ja läinud paiste. Joonud küll kaks toopi õlut, poolteist toopi äädikat ja kannutäie vett, see pole aga aidanud. Siis roninud ta kápuli kotta, kuhu jäänud seni, kuni kaebaja väikene poeg talle juua andnud. Peale selle saanud kohe paremaks, kaebaja poeg aga jäänud sellest silmapilgust haigeks.

Kaebaja poeg Behrentt ütleb, et kui tema kaebealusele juua andnud, jäänud ta haigeks ja paistetunud. Poisi ema tõendab sama.

Villem Uuspuu

Petter Wincküll kaebab, et kaebealune juba nelja aasta eest teda nõidunud. Ta olnud kaheksa päeva palavikus, millest Rohttzi Jürgen lubanud tema tervendada kahe kapa õlle eest. Ta andnud kaebealusele 4 kappa õlut, mille see ära joonud. Tema saanud terveks, aga üks lehm jäänud tal haigeks. Järgmisel hommikul andnud ta veel kaebealusele õlut, soolatud kalu ja liha.

Tamme Laur kaebab, et kaebealune tema poja surnuks nõidunud. Ühe aasta eest tülitsevad tema poeg sulase Paweliga. Viimane ähvardanud tema poega. Varsti peale seda jäänudki poeg haigeks, paistetanud, süljanud verd ja surnud neljateistkümne päeva pärast. Hiljem saanud ta teada, et sulane Pawel maksnud Rohttzi Jürgenile tema poja nõidumise eest pool külimittu soola ja vaka otri. Seda tõendavad ka Päep Andresze sõnad. Ta lisab veel juurde, et korra, kui kaebealuse väimees kinni pandud, ja tema pole tahtnud vastutada, ähvardanud teda kaebealune ja kolme päeva järele kiskunud hundid tema lehmad lõhki. Kui ta nelja aasta eest süüdistas kaebealust oma poja kadumises, ähvardanud viimane teda, mille tagajärjel tal surnud härg. Kui ta noominud kaebealust laiskuse pärast, hakanud see jälle sajatama ja ütelnud, et kurat ratsutab sinu hobuse seljas, mille peale hobune läinud arust ära ja surnud.

Neljas kaebaja räägib, et Jebbeda Thomasel varastatud vilja. See lubanud ülejäänud vilja nõiale, kes varga nõiub. Kaebealune lubanud seda teha, aga mitte enne, kui noore orase ajal. Sel ajal surnudki kahjusaaja vend, keda kahtlustatud vilja varguses.

Lesknaine Marrit kaebab, et kaebealune tema poja surnuks nõidunud. Mineval aastal ähvardanud ta tema poega, mida ka teised kuulnud. Poja matusel süüdistanud ta ka nõida. See aga öelnud, et küll Jumal teeb kõik hästi ja keelanud sellest edasi rääkida.

Peep¹² Andresz süüdistab veel kaebealust õlle nõidumises ja naisele valude tekitamises selga.

Kuulatakse veel kaebealune üle ja vannutatakse kaebajad ja tunnistajad. Need jäävad oma seletuste juurde. Kaebealune ütleb, et kui kõik tema peale kaebavad, siis sureb ta hääl meelel, ega tahagi enam kaua elada.

Otsus: Mõistetakse surma põletamise läbi. Peale otsuse teada-
saamist teatab kaebealune kohtule rea isikuid, kes tegelevad
"künstidega", lausuvad ja "jooksevad".¹³

VII

1642. a. 4. märtsil on Pärnu Maakohtu väljasõidu-istung Karksis. Arutusele tuleb Wallame Bartmes'i, Wallame Hans'u, Halliste Peter'i ja tema naise kaebus Lupas Lauri vastu. Kaebealust süüdistatakse Bartmesi ja Hansu venna Jürgen'i ja Halliste Peter'i kahe lapse surnuks-nõidumises.

Kaebealune on vahistatud koos naisega. Naine olla aga öösel surnuks kägistatud. Kaebealune ütleb, et tema pole nõid. Naise tapnud vanglas "kuri vaenlane", kes koera kujul (*Hundesz gestalt*) vangla tulnud ja öelnud naisele, et see temaga kaasa peab tulema, siis kägistanud naise.

Wallame vennad kaebavad, et kaebealune nende venna Jürgeni surnuks-nõidunud. Kaebealusel, kes nende naaber, olnud kaebajate juures kast, kuhu ta vilja kogunud. Jürgen saanud teada, et kaebealune nendelt varastanud poolteist vakka rukkeid ja võtnud selle siis tagasi. Ka ähvardanud Jürgen kaebealust kohtuga. Järgmisel päeval jäänud ta aga haigeks, hammustanud oma keele katki ja polevat enam rääkida saanud.

Kaebealune eitab süüd ja ütleb, et Jürgeni nõidunud tema naine, sepa naine ja Hirmp Horig oma naisega. Need aga olla põgenenud. Kui ta vangi võetud, tulnud sepa naise poeg Laus ja aidanud tema vangist välja, viies oma majja.

Sepa naine andnud temale tüki leiba ja vöö ja käskinud Saaremaale põgeneda. Laus öelnud ka, et ta peab põgenema, muidu võetakse ka tema ema kinni. Vanglast aidanud ta teda nii välja, et lõhkunud kirvega müüri augu ja andnud ka temale kirve. Laus ütleb, et ta pole põgenemisel kaasa aidanud. Kaebealune ise tulnud nende juurde, kus ema talle andnud viisud ja vöö, et ta saaks edasi jooksta. Pika puiklemise järele tunnistab viimati Lupas Laur, et tema nõidunud teistega koos Jürgeni. Nad teinud seda mingi valge rohuga (Kraut) ja sõnadega, mida sepa naine õpetanud. Ta ei taha neid sõnu öelda, kuna need on kurjad ja nendega teenitakse kuradit. Kaebealune seatakse sepa naisega vastamisi, kusjuures ütleb, et naine temale nõidust õpetanud ja temaga koos nõidunud Jürgeni, Leibase Hen'u ja Halliste Petri kaks last. Ütleb, et sepa naine juba neljakümne aasta eest õppinud Saaremaal nõidumist ja teinud palju kurja. Ka olla ta tihti koos kuradiga.

Sepa naine Marrit ei võta süüdistust omaks ja ütleb, et kui ta nõid on, oleks ta rikkam. Kaebealune aga täiendab oma seletusi

Villem Uuspuu

Marriti suhtes ja ütleb, et ta tahtnud nõiduda koos tema naisega mõisahärra perenaise. Nad läinud ka selleks koos mõisa. Et perenaine aga palju palunud, pole nad muud saanud, kui et perenaine on tänapäevani haiglane. Nad teinud seda *Puicken'i* abil, kes olla enne lehmapiima imenud. Nad puistanud soola looma- ja hobuse-talli ja kutsunud kuradi appi, sealjuures mõisaproua nime nimetades. Sõnad, mida nad öelnud, on: *Kolm. Kurratte, Tulla, Sola Peel*.¹⁴ Kui neid sõnu öelda, tulla kolm kassi või kolm koera. Kui sõnad öeldud ja sool puhutud, tuleb kurat ja aitab.

Marrit eitab kõik öeldu, olla ainult soovitanud kaebealusel Saaremaale põgeneda. Marritit vangla viies leitakse sealt kott, milles kuivatatud nahkhiir, vaha, soola ja villast lõnga. Kui Laurilt küsitakse, milleks ta neid asju tarvitanud, ei taha ta esiti tunnistada. Viimaks aga ütleb, et ta neid kasutab nõidumiseks. Soola tahtnud ta puistata kohtunike jalule. Lõnga ta seob endale paremale paljale käevarrele, kui tahab kurja teha. Iga kord aga lüheneb lõng natukene.

Otsus: Lauri vabatahtliku ilma piinamiseta tunnistuse järele selgub, et ta end andnud kurjale vaenlasele, Jumalast lahkunud ja palju kurja teinud. Sellepärast mõistetakse kaebealune surma põletamise läbi. Sepa naise Marriti asjus otsustab kohus eelmise kaebealuse tunnistuse põhjal, teda kui inimeste surnuks-nõidujat, esiteks piinata (*ad torturam*) ja ülestunnistamise järele põletada. Esialgu saavad mõlemad "sada vitsa" ja jäävad vangi. Vahepeal kästakse üles otsida Hirno Horig ja tema naine.¹⁵

Esmatrükk: Uuspuu, Villem 1937. Nõiaprotsesse Pärnu Maakohtu Arhiivist kuni 1642. *Usuteadusline Ajakiri* 3/4, lk 115–116.

Kommentaariid ja kirjandus

¹ Pärnu Maakohtu Arhiiv (PrnMkA) I, f 6–8.

² Sõnad antud saksa keeles.

³ Esineb mitmeti kirjutatult.

⁴ PrnMkA 2, f 94–95.

⁵ PrnMkA 2, f 96, vrd Paul Ariste, Eesti keelt rootsiaegsete kohtute protokollidest, *Eesti keele arhiivi toimetused* 6, Tartu 1936, lk 16.

⁶ PrnMkA 2, f 95b–97.

⁷ PrnMkA 2, f 97b, vrd Ariste, *op. cit.*, lk 16.

Villem Uuspuu

⁸ PrnMkA 2, f 98, vrd. Ariste *op. cit.*, lk 17.

⁹ PrnMkA 2, f 97–98.

¹⁰ PrnMkA 1, f 30–35.

¹¹ Esineb mitmeti kirjutatult.

¹² Esineb ka Päep.

¹³ PrnMkA 1, f 38–44.

¹⁴ Ariste, *op. cit.* lk 18, vrd PrnMkA 2, f 142.

¹⁵ PrnMkA 2, f 140–143.